

СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК "БІГЕНЕРАТИВНИЙ" МЕХАНІЗМ У СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

Стаття присвячена проблемі системного дослідження способів словотвору з точки зору їх моногенеративності та бігенеративності, а саме виявленню тісних зв'язків між афіксацією та способами словотвору, що мають здатність продукувати нові словотворчі елементи. Дослідження проведено на матеріалі продуктивного способу словотвору сучасної англійської мови – словоскладання.

Останнім часом, як зазначають учені, словоскладання перетворюється не тільки на основний спосіб словотворення, але й на визначальне джерело нових дериваційних елементів [1: 50; 2: 10]. Набуття словоскладанням провідної ролі у поповненні лексичного складу англійської мови вважаємо цілком логічним пов'язати зі значним зростанням в останні десятиліття складних понять у різних галузях суспільного життя. Не випадково також, що цей спосіб словотвору починає посідати провідне місце в багатьох мовах.

У цьому зв'язку виникає потреба більш глибокого вивчення словоскладання з погляду його функціонування в системі англійського словотвору. Встановлення місця словоскладання в системі словотвору та дослідження основних тенденцій його функціонування дає можливість для встановлення шляхів розвитку та принципів самоорганізації словотворчої системи.

Вивченню процесів збагачення англійської мови та словотвору значну увагу приділяли такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як Р. Барнхарт, Ю.О. Жлуктенко, В.І. Заботкіна, Ю.А. Зацний, М.М. Полужин, Н.Г. Олексенко, А.Е. Левицький, С. Морт, Дж. Ейто, Р. Фішер.

Незважаючи на велику кількість праць із неології та словотвору, досі існує потреба вивчення складових словотворчої системи (конституентів і механізмів) та визначення особливостей їх функціонування. Потреба розкриття низки важливих питань, до яких належить і дослідження функціонування словоскладання у системі словотвору, визначається саме здатністю цієї системи до "самоінноваціалізації". Така здатність, у свою чергу, і виступає однією з найважливіших функцій, що у своїй сукупності становлять головну властивість словотворчої системи – властивість саморегулювання, тобто самоорганізації.

Розглядаючи словоскладання як джерело формування нових словотворчих елементів, постають, відповідно, такі головні питання, що потребують свого вирішення:

- визначення статусу способу словотвору;
- дослідження діючих у конкретному випадку механізмів;
- визначення статусу похідних одиниць та елементів, що виконують словотворчі функції.

За розробленою нами класифікацією способів словотвору, яка базується на принципі належності первинного матеріалу, а саме продукуючої бази до певного рівня мовної системи, словоскладання можна вважати лексичним способом словотвору, оскільки в процесі словоскладання в ролі продукуючої бази виступає одиниця лексичного рівня.

Крім того, всі способи словотвору можуть бути поділені, на наш погляд, і за критерієм здатності продукувати одиниці одного (лексичного) або двох (лексичного й морфологічного) мовних рівнів на "моногенеративні" та "бігенеративні". До "моногенеративних" способів можна віднести афіксацію та зворотню деривацію, до "бігенеративних" – такі традиційні способи словотвору, як словоскладання, телескопія, акронімія тощо.

Розглядаючи питання про здатність словоскладання продукувати нові словотворчі елементи, вважаємо доцільним представити цей процес у такому вигляді:

Фактично, сам спосіб словотвору можна вважати здатним утворювати ("генерувати") нові словотворчі елементи, так би мовити "вторинно", оскільки первісно створюється тільки нова лексична одиниця. Ці трансформації відбуваються завдяки набуттю компонентом складного слова певної продуктивності, тобто здатності вступати у словотворчі зв'язки і створювати нові одиниці.

Слід зазначити, що набуття елементом продуктивності значною мірою обумовлюється саме включенням механізму дії аналогії у процес утворення лексичних одиниць із певним *константним* елементом, який конкретно втілюється у процесі заміни одного з компонентів вихідної одиниці на інший. Продуктивність, яку набувають словотворчі елементи, що утворилися завдяки словоскладанню, фактично є результатом дії механізму аналогії, що функціонує в межах всієї системи і являє собою, на нашу думку, головну рушійну силу розвитку системи словотвору англійської мови в цілому.

На наш погляд, слід розрізнити *аналогію у вузькому* та у *широкому значенні*. Під *аналогією у вузькому значенні* можна розуміти зразок-слово, як, наприклад, слово *userfriendly*, або зразок-модель *N + friendly*, що утворилася завдяки набуттю словотворчої активності компонентом складного слова, утвореного шляхом словоскладання. Таким чином, зразок-слово сприяє виникненню нового зразка-моделі, тобто діє на етапі перетворення кореневої морфеми у "*омоформу перехідного характеру*" (такий її варіант, що збігається зі словом). Таким чином, саме аналогія виступає в ролі "трансформатора" одиниць лексичного рівня в одиниці морфологічного рівня, а морфологічний рівень мовної системи являє собою "*споживача*" цих нових словотворчих елементів.

З використанням зразка-моделі на етапі перетворення "омоформи перехідного характеру" у "*омоафікс*" замінюється використанням механізму-моделі (спосіб словотвору), тобто аналогія у вузькому розумінні замінюється використанням *аналогії у своєму широкому розумінні*. Терміном "*омоафікс*" ми позначаємо словотворчий елемент, який за своєю словотворчою активністю належить до повнозначних афіксів, та, функціонуючи на морфологічному рівні, водночас співіснує зі словом-омоформою на лексичному рівні.

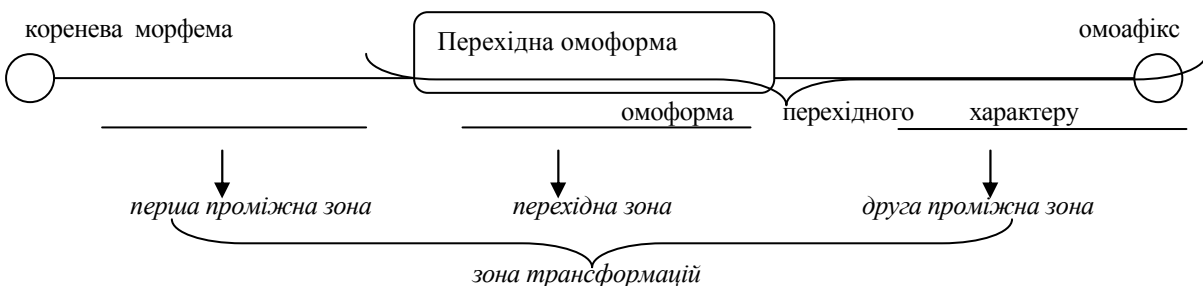
Отже, неодмінною умовою реалізації ланцюжка "*словоскладання – афіксація*" є набуття кореневою морфемою складного слова словотворчої продуктивності. Слід брати до уваги той факт, що поняття продуктивності, яка перебуває в залежності від активності механізму аналогії і являє собою основну ознаку, за якою можуть бути характеризовані як механізми системи, так і конституенти, та, відповідно, за яким і визначається саме положення цих механізмів та конститuentів у системі.

Існує традиційний погляд щодо визначення елементів слів (у тому числі і складних), які перебувають на шляху до перетворення в афіксальні. Ми помітили, що під "комбінаційними формами / елементами" (*combining forms*) закордонні лінгвісти [3: 270-278; 4: 478-494; 5: 82-84] розуміють такі словотворчі елементи перехідного типу, які, на нашу думку, на морфологічному рівні співіснують з омонімічними одиницями на інших рівнях мовної системи, наприклад, на лексичному (*intensive, free, proof, abuse*); на фонографічному (*-dot-, X-, T-, 8, 2*); на синтаксичному (*loads-*).

Наведені вище приклади підтверджують те, що словотворчі елементи, які виникли завдяки словоскладанню, слід іменувати "*біфункціональними*", оскільки вони співіснують у двох "функціональних варіантах". На лексичному рівні вони виконують функції слова, а на морфологічному – функції словотворчого елемента.

За "зовнішнім виглядом" (формою) такі "*біфункціональні морфеми*" слід вважати "*омоформами*". До "омоформ" ми відносимо такі продуктивні сьогодні "*біфункціональні словотворчі елементи*", як *-friendly, -speak, -driven, -led, -intensive, -free, -proof, -abuse, -aid, -city, -compatible, -free, -line, -lout, -mail, -person, -something, -size, -style, -super, -watch*. Визначивши статус таких складових системи словотвору як омоформи, надалі передбачає дослідження етапів, які супроводжують виникнення та розвиток цих словотворчих формантів.

Перш за все наголосимо на тому, що встановлення "штучних меж" між "кроками еволюціонування" кореневих морфем у словотворчі засоби – омоформи – ми вважаємо не тільки недоцільним, але й неможливим. Різні етапи розвитку словотворчих варіантів омоформ можуть бути характеризовані різним ступенем активності вживання саме у функції словотворчого елемента. Тому вважаємо, що слід розрізнити їх словотворчий варіант як "*омоформу перехідного характеру*" та "*омоафікс*". Ці трансформації можна представити у вигляді такої моделі:

Етапи еволюціонування кореневих морфем у афіксальні входять у зону, яку можна назвати "зоною трансформацій". Чітке розрізнення понять "зона трансформації", "проміжна зона" та "перехідна зона" виявляється в цьому випадку необхідною умовою докладного розгляду особливостей виникнення таких біфункціональних словотворчих елементів, як омоформи.

Між першою та другою проміжними зонами знаходиться перехідна зона. Коренева морфема, перетворюючись на омоформу перехідного характеру (точніше її словотворчий варіант), тим самим вступає в "проміжну зону першого ступеня". Надалі вона у вигляді перехідної омоформи проходить через "проміжну зону другого ступеня" і перетворюється в омоафікс.

"Перехідна зона" виправдовує, на наш погляд, свою назву тим, що певний елемент уже перейшов від старої якості (компонент композита) у нову якість (словотворчий елемент), та має можливість переходу до складу продуктивних словотворчих елементів – афіксів, що виникли завдяки словоскладанню.

Ще раз підкреслимо той факт, що межі між усіма зонами є досить умовними. При входженні елемента у зону першого ступеня – між кореневою морфемою та омоформою перехідного характеру – постає проблема визначення способу словотвору тих одиниць, які виникають із елементом, що перебуває на такому етапі. Одиниці, які виникають у "проміжній зоні", вважаємо доцільним називати "*параомоформами*", що являють собою елементи, які за критерієм участі у словотворчих процесах ще не набули такої активності, якою можуть бути характеризовані "перехідні омоформи", але вже сприяли утворенню незначної кількості нових слів. Ми вважаємо, що

доки існують випадки використання певного компонента-комполита для утворення незначної кількості мовних одиниць, ще не можна говорити про перехід цих компонентів до арсеналу словотворчих засобів.

Отже, "зона трансформації" існує не тільки між словотворчими одиницями, а й між способами словотвору, а саме між словоскладанням та афіксацією. Таким чином, трансформації відбуваються як у складі конститутентів, так і в самих механізмах, під якими ми розуміємо способи словотвору, що підтверджує системність словотвору англійської мови. Збереження певного балансу в межах досліджуваної системи відбувається саме завдяки тому, що інноваційні процеси (трансформації) мають, на наш погляд, такий "градієнт прискорення", який повністю збігається із "градієнтом розширення" меж системи словотвору. Саме це і підтверджує здатність системи словотвору до збереження власного балансу, тобто до самоорганізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Снікєєва С. М. Формування та функціонування нових словотворчих елементів англійської мови: Дис... канд. філол. наук. Запоріжжя, 1999. – 179 с.
2. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови в 80-ті – 90-ті роки XX століття: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04. – К., 1999. – 409 с.
3. Bauer L. English Word-Formation. – Cambridge: CUP, 1983. – 296 p.
4. Cannon G. Bound-morpheme items: New patterns of derivation // Language and Civilization. A Concerted Profusion of Essays and Studies in Honour of Otto Hietsch/ Ed. Cl. Blank. – Volume II. – Frankfurt: Lang. – 1992. – P. 478 – 494.
5. FaiЯ K. English Historical Morphology and Word-Formation: Loss versus Enrichment. – Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 1992. – 162 p.

Матеріал надійшов до редакції 1.03.2005 р

Гармаш Е.Л. Словосложение как "бигенеративный" механизм в системе английского словообразования.

Статья посвящена проблеме системного исследования способов словообразования с точки зрения их моногенеративности и бигенеративности, а именно, выявлению тесных связей между аффиксацией и способами словообразования, имеющих способность продуцировать новые словообразовательные элементы. Исследование проведено на материале словосложения как продуктивного способа словообразования в современном английском языке.

Garmash O.L. Word-composing as a "doublegenerational" mechanism in the system of English word-formation.

The article deals with the problem of system researching the methods of word-formation from the point of their monogenerativeness and doublegenerativeness, namely to the revealing of close connections between affixation and methods of word-formation, that have an ability to produce new word-forming elements. The research is conducted on material of such productive method of word-formation of modern English as word-composing.